

Ткачук С.І.,
канд. пед. наук, доцент,
Уманський ДПУ
ім. П.Тичини

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ СПРЯМОВАНОСТІ УЧНІВ ОСНОВНОЇ ШКОЛИ У ПЕДАГОГІЧНІЙ ТЕОРІЇ ТА ПРАКТИЦІ

В статті розкриваються сучасні психолого-педагогічні проблеми професійної спрямованості учнів основної школи в педагогічній теорії та практиці.

Дослідження проблеми професійної спрямованості учнів основної школи передбачає урахування особистісних якостей та властивостей особистості, притаманних періоду, що є перехідним від старшого підліткового до раннього юнацького віку. Крім того, слід бачити до уваги той факт, що 9-й клас посідає особливе місце у системі шкільної освіти. По його закінченню завершується важливий етап навчання – надбання неповної середньої освіти, тобто того початкового рівня, що повинен забезпечити успішність здійснення найближчих життєвих перспектив молодій людині. Необхідність визначення планів на майбутнє помітно змінює підлітка, з'являється стрижень, що визначає його подальшу поведінку та напрямок навчально-трудової діяльності.

У період навчання, наприклад у 8-9 класах (як правило припадає на вік 13-15 років) відбуваються суттєві зміни, що характеризують перехід самосвідомості учня на якісно новий рівень. Це зокрема проявляється у підвищенні значущості власних цінностей, у переростанні часткової самооцінки окремих якостей особистості у загальне, цілісне уявлення про себе. На думку Д.І.Фельдштейна, саме для цього періоду розвитку особистості характерним є вихід школяра на принципово нову соціальну позицію, де формується його усвідомлене ставлення до себе, як до члена суспільства. При цьому, підлітки поступово переходять від прямого копіювання оцінок дорослих, до самооцінки, все більше спираючись при цьому на внутрішні критерії. Уявлення, на базі яких у підлітків формуються критерії самооцінки, набуваються в процесі особливої діяльності –

самопізнання. Саме для згаданого вікового періоду характерним є підліткова криза, що, на думку Л.І. Божович, пов'язана з переходом на новий рівень самосвідомості, характерною рисою якого є виникнення у школяра здатності й потреби пізнати самого себе як особистість, що обумовлює виникнення прагнення до самоствердження, самовираження, самовиховання тощо. Перед підлітком постає проблема вибору подальшого життєвого шляху, важливою складовою якого є визначення сфери трудової діяльності.

Провідні детермінанти, що впливають на вибір майбутньої професії, як вважає Л.І. Божович, лежать не у площині індивідуальних особливостей, а визначаються, головним чином, загальними психологічними тенденціями, що притаманні певному віковому періоду. Так, у середньому шкільному віці вибір, а скоріше псевдовибір професії, дуже часто є результатом зовнішнього впливу (думка референтної групи, престижність або привабливість професії та ніш.) або базується лише на особистих враженнях.

Лише у старшому шкільному віці проблема вибору життєвого шляху починає вирішуватися на основі аналізу та обмірковування сукупності умов, що впливають на успішність професійного самовизначення, у тому числі – професійної спрямованості. Власне, вибір професії передбачає проходження певних етапів вікового розвитку, що полягає у переході від безпосереднього, імпульсивного прийняття відповідного рішення про вибір, що базується на співставленні сукупності значущих зовнішніх та внутрішніх факторів. При цьому П.А. Шавір вважає, що якщо процес самовизначення складає провідний зміст розвитку особистості старшокласника, то формування професійної спрямованості визначає основний зміст особистісного самовизначення.

Зміни психологічних пріоритетів у процесі вибору професії обумовлені не лише розвитком та становленням учня, але й зміною його соціального статусу. У старших класах для більшості учнів проблема вибору майбутньої професії вже набуває актуальності та соціальної значущості, оскільки наближається закінчення навчання в школі і постає питання про визначення свого місця в суспільстві, зокрема – у майбутній трудовій діяльності.

Вітчизняна психолого-педагогічна наука накопичила певний досвід в області теорії професійного самовизначення (В.М. Мадзігон, М.П. Тименко, Д.О.Тхоржевський, Б.О. Федоришин, тощо), який в основному визначив сучасні підходи до даної проблеми. Сьогодні існує декілька підходів (соціальний, соціально-психологічний, диференційно-

психологічний) до визначення сутності та мети професійного самовизначення, проте більшість дослідників згаданої проблеми вважають, що його головною метою є поступове формування у школяра внутрішньої готовності до обміркованої та самостійної побудови, корегування і реалізації перспектив свого розвитку, притому розвитку не лише професійного, але й розвитку особистісного та життєвого. Результатом процесу професійного самовизначення для старшого шкільного віку є вибір майбутньої професії. Він передбачає спеціально організацію навчально-виховної діяльності, професійну орієнтацію, що застосовується разом з низкою інших педагогічних заходів: надбання учнями знань про себе (формування образу "Я"); про світ професій (аналіз професійної діяльності); співставлення знань про себе та знань про світ професій (професійні проби).

Професійне самовизначення передбачає формування суб'єкта конкретного виду праці, професії та спеціальності, передбачає можливість орієнтування у світі професій. При цьому самовизначення особистості у праці та професії здійснюється у загальному контексті життєвого та особистісного самовизначення і має динамічний характер.

Поняття "професійне самовизначення особистості" тісно пов'язане з поняттям соціальної зрілості особистості, основу якого складає співвіднесення молодою людиною своїх потреб, інтересів, схильностей, здібностей з реальними умовами їх реалізації, усвідомлене визначення свого місця і ролі у житті суспільства.

Як зазначалося вище, професійне самовизначення розглядається як одна із сторін особистісного самовизначення. Це знайшло своє відображення у формуванні особистісного підходу у професійній орієнтації. Втіленням такого підходу може служити концепція розвитку людини як суб'єкта праці, розроблена Є.О. Клімовим. Людина як суб'єкт праці у своєму розвитку проходить ряд стадій, кожна з яких характеризується особливостями при оволодінні соціальним досвідом та формуванні професійної самосвідомості.

У дослідженнях проблеми особистісного самовизначення підкреслюється, що здатність до самостійного, вільного, свідомого життєвого вибору є проявом зрілості особистості. Необхідність особистісного та професійного самовизначення витікає з особливостей психічного розвитку старшокласників, які знаходяться на стадії оптації. Основною соціальною вимогою до школяра на цій стадії є вимога професійного самовизначення, вибору професії, конкретного місця подальшого навчання чи роботи. Для учнів цього віку характерним є оволодіння своїм внутрішнім світом, що

супроводжується формуванням життєвих планів. Для старших школярів професійне самовизначення у вигляді формування професійних планів виступає в конкретній формі особистісного самовизначення, побудови життєвих планів.

У залежності від характеру домінуючих мотивів дослідники розрізняють декілька рівнів сформованості професійної спрямованості учнів. Так, Г.О.Чердниченко та В.М. Шубкін виділяють економічний, соціальний та духовний рівні професійної спрямованості. Вони вважають, що вибір професії на "економічному" рівні обумовлюється переважно утилітарними та матеріальними мотивами і характеризується прагненням до високого заробітку. Рівень "соціального" вибору має переважну спрямованість на надбання престижної професії або можливість одержати вищу освіту. При "духовному", вважають дослідники, виборі провідним мотивом є прагнення принести найбільше користі суспільству, і він передбачає орієнтації, як на потреби суспільства, так і найбільш розвинуті компоненти властивостей особистості.

У залежності від рівня сформованості в учнів професійних намірів, інтересів, схильностей та мотивів, Є.О. Клімов виділив чотири рівні професійної спрямованості.

Перший, найважливіший рівень, характеризується наявністю намірів щодо оволодіння професією, проте вони чітко не виражені, інтереси не є стійкими, в учня не сформовані уявлення ні про себе, ні про власні якості, ні про вимоги професії до людини.

Другий рівень передбачає наявність деякого кола професій, яким надається перевага і які можуть відрізнитися за своїм змістом. В учня починають складатися певні уявлення про себе, розуміння відповідності власних якостей вимогам професії тощо.

Для наступного, третього рівня притаманне виділення учнем певної професії, наявність у школяра уявлень про себе та вимоги професії. Проте ці знання та уявлення існують скоріше у теоретичному, ніж практичному плані.

І найвищий, четвертий рівень характеризується активною реалізацією професійних намірів. При цьому, учень розвиває якості, необхідні для обраної професії, виходячи з власної самооцінки та досвіду практичної діяльності. На основі ознайомлення з професією та набуття певного практичного досвіду, учень формує чітку програму на майбутнє у плані оволодіння професією та розвитку кар'єри.

На доцільність диференціації професійної спрямованості за показниками, що визначають її змістовну та динамічну характеристики, вказує П.А. Шавір. До перших він відносить повноту та рівень професійної спрямованості, до другої – її інтенсивність, дієвість та стійкість. Під повнотою професійної спрямованості автором розуміється коло мотивів переваг професій. Слід зазначити, що вибіркове ставлення до професії може обумовлюватися виникненням поодиноких мотивів, пов'язаних як з окремими сторонами змісту, так і процесом діяльності або деякими зовнішніми атрибутами певної професії. За певних умов значущими для особистості може стати багато пов'язаних з професією факторів – її творчі можливості, перспективи кар'єри, престиж, матеріальні, гігієнічні та інші умови праці, відповідність особливостям характеру і таке ін. Це свідчить про те, що професійна спрямованість базується на широкому колі потреб, інтересів, ідеалів, установок людини. Виходячи з цього, П.А. Шавір вважає, що один з напрямків розвитку професійної спрямованості полягає у збагаченні її мотивів: від окремого мотиву до все більш різнобічної та різноманітної системи мотивів.

Формування професійної спрямованості є складним та довготривалим процесом, обумовленим впливом з боку різноманітних суб'єктивних та об'єктивних факторів. В ідеальному випадку відповідність особистості професії передбачає тотожність об'єктивного змісту трудової діяльності та її особистісного змісту, проте повного їх співпадіння досягнути практично неможливо. Це обумовлено зокрема тим, що не завжди в ієрархії мотивів домінуючими є такі, що пов'язані безпосередньо зі змістом праці за обраною професією. Крім того, якщо навіть провідним мотивом є інтерес до специфічного змісту діяльності, зберігається можливість для його подальшого поглиблення. Таким чином, невідповідність між об'єктивним змістом професійної діяльності і тим особистісним сенсом, що має для людини вибір або участь у такій діяльності можна розглядати як рушійну силу розвитку професійної спрямованості.

Для здійснення практичної роботи з формування спрямованості важливо знайти зв'язок між спрямованістю та діяльністю, вчинками, поведінкою людини. Спрямованість обумовлює особливості поведінки і дії людини, які визначають її склад у соціальному плані з суттєвих позицій: відношення до інших людей, до себе, до свого майбутнього. Тому професійна спрямованість знаходить прояв не лише у ставленні людини до

суспільства та зовнішнього середовища взагалі, але й у ставленні до себе, до своєї діяльності та її результатів. Якщо у системі мотивів переважають мотиви самозабезпечення, самовираження особистих прагнень, то має місце особистісна спрямованість "на себе". Якщо ж діяльність людини регулюють мотиви, детермінуються самою діяльністю (інтерес до трудового процесу, заглиблення у сутність діяльності тощо), має місце трудова спрямованість особистості.

Проте, на наш погляд, було б неправильно розуміти ставлення до професії однобічно, тільки як прояв активності та вибірковості з боку людини. Ми вважаємо, що тут має місце взаємодія, оскільки професія теж певною мірою впливає на людину. Цей вплив визначається сукупністю образів, думок, станів тощо, що виникають у свідомості під впливом професії, і, що особливо суттєво - об'єктивними вимогами, які вона ставить до людини. До їх числа можна віднести вимоги, що по-перше ставляться професіями до певних психолого - фізіологічних особливостей людини, і, по-друге, до якісних особливостей протікання психічних процесів, тобто її загальних та спеціальних здібностей.

Компоненти професійної спрямованості старшокласників, про які йде мова, змінюються від простих до більш складних. Такі параметри у структурі особистості, як потреби. Інтереси, схильності, здібності, ціннісні орієнтації, мотиви дають імпульси до відповідної активності. В учнів поступово формуються соціально-психологічна установка, яка характеризується готовністю здійснити вибір професії, яка в свою чергу переходить у здатність до професійного самовизначення.

Аналіз психолого-педагогічної літератури дає також можливість вважати, то поняття професійної спрямованості більш точно може бути розкритим через соціально-психологічну установку, яка передбачає неперехідну тривалу готовність особистості діяти у відповідності з власними потребами щодо професійного вибору. Виходячи із сказаного, професійна спрямованість особистості має розглядатися як провідна інтегральна якість особистості, що формується на основі певної системи знань та умінь і характеризується соціально-психологічною установкою на визначений вид трудової діяльності у відповідності з її потребами, інтересами, схильностями та мотивами і яка виражається у пролонгованій готовності учня здійснити професійний вибір.

Таким чином, аналіз проблеми професійної спрямованості старшокласників дозволяє визначити основні критерії сформованості у старших підлітків спрямованості особистості на вибір професії:

- інформованість про професії у різних сферах виробництва і обслуговування;

- прояв інтересу до відповідних професій;

- сформованість мотивів пов'язаних із змістом професій ;

- наявність нахилу і здібностей до праці ;

- сформованість професійних намірів.

Рівні сформованості професійної спрямованості та показники, що їх характеризують, були запозичені з відповідними їх уточненнями.

Показники високого рівня сформованості професійної спрямованості старшокласників на професії сфери сільськогосподарського виробництва:

- інформованість про професії характеризується конкретністю знань про професії різних сфери виробництва, обслуговування та усвідомленістю потреби у виборі окремих з них;

- мотивація вибору професій визначається чіткими провідними мотивами, спрямованими на зміст трудової діяльності в тій чи іншій сфері ;

- професійні інтереси активізують пізнавальну та практичну діяльність з метою оволодіння знаннями і уміннями та розвитком професійно значущих якостей необхідними для трудової діяльності;

- успішність навчання з роками зростає або стає стабільною і чітко пов'язана з професійними інтересами та намірами ;

- професійні наміри мають чітку вираженість із визначенням конкретних шляхів подальшого професійного навчання та працевлаштування;

- інформованість про професії характеризується сукупністю знань про основні професії та усвідомленням потреб у виборі деяких з них;

- мотивація вибору професій визначається мотивами, у певній мірі пов'язаними з відповідною діяльністю трудової діяльності в усіх життєво необхідних сферах виробництва і обслуговування;

- професійні інтереси у певній мірі впливають на пізнавальну та практичну діяльність для оволодіння необхідними знаннями та уміннями;

- успішність з теорії та практики з роками навчання покращується і певним чином пов'язана з професійними інтересами та намірами;

- професійні наміри мають певну вираженість із визначенням окремих шляхів подальшого професійного навчання.

Показники низького рівня сформованості професійної спрямованості старшокласників на професії сфери виробництва та обслуговування:

- сформованість про професії характеризується окремими знаннями про ряд професій та уявленнями про погребу оволодіння деякими з них;

- мотивація вибору професій визначається мотивами, частково пов'язаними з відповідною діяльністю;

- професійні інтереси недостатньо впливають на пізнавальну та практичну діяльність для оволодіння необхідними знаннями та уміннями;

- успішність з теорії та практики з роками навчання не покращується;

- професійні наміри не виражені, а шляхи подальшого професійного навчання не мають конкретизації.

Чумак А.С.,

старший викладач,

Криворізький ДПУ

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ ЗАСАДИ ПОБУДОВИ ДІАЛОГУ УЧНЯ З КОМП'ЮТЕРОМ

В статье рассматривается использование компьютера на уроках технологии и его влияние на формирование творческих способностей учеников.

In the article the use of computer on the lessons of technology and his influence is on forming of creative capabilities of students.

В умовах економічних змін у країні в процесі навчання школярів значне місце займає творчий розвиток, який є важливим чинником у розвитку особистості. Сучасна школа завжди була соціальним інститутом підготовки нових кадрів – підростаючого покоління. Але на сьогодні соціально-економічні умови життя в Україні змінилися, тому необхідно бути готовим створити сприятливі умови для розвитку творчих здібностей учнів при підготовці їх до життя.

Це зумовлено тими перетвореннями, які на сьогодні виникли в процесі розбудови України і переходу до нових ринкових відносин. У зв'язку з цим погіршилося матеріальне забезпечення народної освіти, проте одним з